Runas un rakstu kultūras apguve augstskolā: teorija un prakse

Dr. habil. philol. Dace Markus, Dr. philol. Anna Vulāne

Starptautiskā konference „Valodu apguve: problēmas un perspektīva”

2021. gada 14. maijā

Referāts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002)

Valodas apguve vai mācības

Angļu valodā *acquisition* parasti lieto, runājot par dzimtās valodas apguvi. Svešvalodas apguvei biežāk izmanto terminus *learning / teaching*.

Latviešu valodā apzīmējumu *valodas apguve* mēdz izmantot abos gadījumos, tomēr dzimtās valodas apguvē dominē sarunas un pamācības ģimenē, paraugi, svešvalodas apguvē biežāk noteicošās ir organizētas mācības, kurās piedāvātajā metodikā tiek izmantotas metodes un paņēmieni ne tikai lai apgūtu jaunu saturu, vārdu krājumu, bet arī lai pārvarētu izrunas, leksikas un gramatikas pretrunas, ko rada dzimtās un apgūstamās valodas atšķirības.

Referāta **mērķis** ir iepazīstināt ar zinātniski mērķtiecīgu vingrinājumu izveidi latviešu valodas apguvei, ilustrējot tos ar piemēriem.

Uzdevumi:

1) paplašināt un pamatot attiecīgu didaktisko principu izvēli konkrētu latviešu valodas pazīmju un normu apguvē,
2) ilustrēt didaktisko principu izmantošanu izrunas, pareizrakstības, leksikas un gramatikas normu apguvē ar konkrētiem vingrinājumu piemēriem.

Didaktisko principu un ilustratīvā materiāla izvēlē izmantota pedagoģiskajā darbā un VPP "Latviešu valoda" novērojumos un datu analīzē gūtā pieredze.

Motivācija

- Jebkuras darbības sākumā svarīga ir **motivācija**. Dažkārt pietiek ar vispārīgu vēlēšanos labi apgūt kādu profesiju un tiek darīts viss iespējamais, lai kopumā iemācītos tajā nepieciešamo.

- Bet mācību laikā var rasties dažādi papildjautājumi, kāpēc tieši tāda teorija jāmācās, kur tas noderēs? Piemēram, *kāpēc latviešu valodas skolotājam būtu jāsaprot vēsturiskais līdzskaņa zudums, ja skolēniem tāda teorija nebūs jāmāca? Vai kāpēc* kad *nedrīkst lietot* ka *vietā, ja teikto tāpat sapratīs?*

- Šādos gadījumos docētājam, skolotājam, kursu pasniedzējam nākas domāt un stāstīt arī par konkrētas teorijas vai pazīmes izpratnes nepieciešamību, par motivāciju to apgūt.

Motivācija

Motivācija, piemēram, ļauj saprast, *kādēļ profesiju un amatu nosaukumi lietojami atbilstoši personas dzimumam* vai *jāievēro latviešu valodā raksturīgā izpratne par citvalodu īpašvārdu atveidi, lielā burta funkcijām salikto nosaukumu un īpašvārdu rakstībā* u. tml.

Motivācija dod atbildes uz jautājumu, *kādēļ ir svarīgi šķirt īsos un garos patskaņus, mīkstos un cietos līdzskaņus*, jo lietojums var mainīt vārda nozīmi.

Izrunas vingrinājumu didaktiskie principi

Derīgi ir izmantot **salīdzināšanas principu,** veidojot vingrinājumu ar **minimālajiem pāriem:** *pile – pīle; seja – sēja; sals – sāls; tas – tās; ada – āda; mana – māna; kazas – kāzas; lika – līka; mikla – mīkla; likums – līkums; mele – mēle; Muris – mūris; lupa – lūpa; lapa – lāpa; lika – līka; suta – sūta; jutu – jūtu.*

Līdzīgi izmantojami vārdu savienojumi *mērs ir pilsētas vadītājs,* bet *mērs* [mæ:rs] *ir rīks mērīšanai* u. c.

Motivācijai noder uzdevums **salīdzināt** vārdu nozīmi, mainot līdzskaņu balsīgumu, piemēram, **minimālajos pāros** *duša – tuša, bēdas – pēdas, džeks – čeks, ģimenes – ķimenes, vāze – fāze.*

Salīdzināšana

Šāda veida uzdevumi īpaši noderīgi darbā ar skolēniem un studentiem, kuriem latviešu valoda nav dzimtā. Izmantojot salīdzināšanas principu teikuma un miniteksta līmenī, studenti (un skolēni) labāk sapratīs gan vārdu un vārdformu nozīmi, gan to funkcijas un izmantošanas lauku.

Piemērs

Kad s….s pieņemas spēkā un ielas klāj ledus, Latvijas pilsētās uz tām tiek kaisīts s….s

Lūdzu ierakstīt teikumā norādītās formas. Ierakstiet lūdzu arī pieturzīmes.

Salīdzināšana

Piemērs

*dzel**z**ceļš – dzel**zs**betons, dzel**zs**koks, domāj**a**m – domāj**ā**m, lū**z**t – lū**st**,*

humāns – humanitārs, reabilitācija – rehabilitācija,

vecā māte – vecāmāte – vecmāte, darba vieta – darbavieta, darba diena – darbdiena

futrālis – vācu *Futteral, rasols – рассол*

Lai nostiprinātu prasmi izvēlēties iederīgu vārdformu vai leksēmu, nepieciešami arī tekstuāli vingrinājumi, kas rosina studentu kognitīvos procesus.

Salīdzināšana

Lai attīstītu valodas izjūtu, lingvistisko redzīgumu, būtiski izmantot autentiskus tekstus, rosinot studentus analizēt un pilnveidot tos, bet pēc tam arī pašiem sameklēt tīmeklī pieejamajās publikācijās dažāda veida kļūdainos ierakstus.

Arī citu pareizrakstības, leksikas un gramatikas normu ievērošanas nepieciešamību sekmīgāk var motivēt, izmantojot salīdzināšanu, t. sk. arī kļūdaina pieraksta radītus paradoksus.

Salīdzināšana

Piemērs

Taisot vaļā pudeli, viņai noplīsa kakls.	*Taisot vaļā, saplīsa pudeles kakls.*
	Taisot vaļā pudeli, saplīsa tās kakls.
Kanādas U-20 hokejisti PČ pusfinālā iznīcina Krievijas vienaudžus	*Kanādas U-20 hokejisti PČ pusfinālā uzvar Krievijas vienaudžus ar 5:0.*
	Kanādas U-20 hokejisti PČ pusfinālā sagrauj Krievijas izlasi
Dzemdības pieņemot citai pasažierei, "Lion Air" lidmašīnas salona pēdējās rindās piedzimis mazulis	

Atbilstības un pakāpeniskuma princips

Parasti, veidojot vingrinājumus izrunas apguvei, kā pirmos cenšas ievērot **atbilstības principu** (galvenokārt – piemērotība apguvēja vecumam, apguves apjomam un mērķim), kā arī **pakāpeniskuma principu**.

Piemēram, latviešu valodas izrunas apguvē var sākt ar vieglāk izrunājamām skaņām – patskaņiem. Patskaņu izrunas vingrināšana noder jebkurā vecumā, pat tad, ja bērns vēl neprot rakstīt, bet var atdarināt izrunu.

Pakāpeniskums

Pakāpeniskums tiek ievērots arī tādējādi, ka pirmajā vingrinājumā nav iekļauti vārdu pāri ar plato e [æ] – ē [æ:], kamēr to izruna un apzīmējumi ar burtiem nav izskaidroti, kā arī sākumā ieteicams izvairīties no ikdienā retāk lietotiem vai gariem vārdiem un papildus ievērojamām norādēm, piemēram, *reta – rēta; deja – dēja; lupa – lūpa; lapa – lāpa; lika – līka; suta – sūta; jutu – jūtu.*

Vārdus, kas sākas ar *ie* vai *o* [uo] vēlams apgūt **pakāpeniski** nedaudz vēlāk, lai runātājs nenostiprinātu šo divskaņu izrunu, atdalot abus komponentus, piemēram, *i-ela, u-ola.*

Pakāpeniskums

- Pēc **pakāpeniskās** vingrināšanās nebūs nekādu grūtību izrunāt vārdus arī ar vairākiem divskaņiem o [uo], piemēram, *soļo, apkopo*, *ozolos*.

- Kad jāsāk apgūt lasīšanu, ir laiks uzzināt, ka ar burtu *o* var apzīmēt gan īso patskani, piemēram, vārdos *fotogrāfs*, *Oskars, Olga,* gan garo patskani [oː], piemēram, vārdos *kino*, *diploms, direktors*, gan divskani [uo], piemēram, vārdos *skola, roze, koks, spoks, poga*, *ola*, *odi*, *oļi.*

Pieejamība

Divskaņu apguvē mērķtiecības stiprināšanai noderīgs ir **pieejamības** princips, piemēram, ir daudz ikdienā bieži vajadzīgu vārdu ar latviešu valodas apguvējiem izrunas grūtības radošiem divskaņiem, piemēram, ar *ie*: *viens*, *liels, prieks, piens, sviests, biezpiens, siers, diena, piere, latvietis, krievs, lietuvietis, paldies! labdien*!

Pieejamība

Arī divskaņa o [uo] izrunu var sākt trenēt, ievērojot **pieejamības** principu – ikdienā lietojamos vārdos *skola, roze, koks, loks, spoks, poga*, *poļi*, tad vārdos ar *o* [uo] sākumā – *ola*, *odi*, *oļi*, noderīgs arī tautasdziesmas pants, kurā desmit reizes jāatkārto šis divskanis:

Ods nokrita no ozola

Uz ozola saknītēm;

No tā oda kritumiņa

Visa zeme norībēja.

Pieejamība un prognozēšana

Tieši tāpat varam trenēt pareizrakstības normu apguvi darbā ar ortogrammām.

Parastais vingrinājumu veids – svītriņu vietā ierakstīt iederīgu burtu.

Lai nostiprinātu zināšanas un prasmes, jāizmanto bieži sastopamas valodas vienības, kuru rakstībā rodas kļūdas, izmantojot vārdnīcas, latviešu valodas tekstu korpusu, jāpapildina vārdu rindas u. tml.

Piemērs

aizzibēt, aizzīmogot, ...

appušķot, ...

neefektīvs, ...

piecdesmit, ...

Pieejamība, pēctecība un prognozēšana

Svarīgi kombinēt **pieejamības, pēctecības** un **prognozēšanas** principu, virzoties no vienkāršākā uz sarežģītāko. Proti, pēc tam, kad strādāts ar vārdrindām, ievietošanu, tiek doti vingrinājumi, kur nepieciešams

- prognozēt vārdos esošās ortogrammas, komentēt tās, īpašu vērību pievēršot gadījumiem, kuros pašam gadās kļūdas,
- prognozēt ortogrammas tekstā (t. sk. arī lielā burta lietošanu),
- izstrādāt ortogrammu rādītāju, atgādni,
- izpētīt latviešu valodas mācību līdzekļos attiecīgo mācību materiālu un secināt, kādas prasmes skolēni varētu apgūt un kāds papildmateriāls būtu nepieciešams.

Pretstats

Pretstata princips ir efektīvāks nekā salīdzināšanas princips, ja dzimtās valodas skaņa izrunājama ar līdzīgu artikulāciju kā apgūstamās valodas skaņa, piemēram, latviešu valodā palatālā līdzskaņa *ķ* izrunu nepareizi mācīt slāvu valodu runātājiem, sakot, ka šī skaņa ir līdzīga palatalizētam līdzskanim *t* [tʲ] krievu valodā, piemēram, vārdā *мёмя*, jo runātāji tad centīsies atdarināt savā valodā pierasto: *muļtʲis tʲēniņš štʲūnītī tʲēra katʲi.* Tieši pretēji – jārāda mēles pacēluma vietas atšķirības [tʲ] un *ķ* izrunas laikā, kaut abas pozīcijas atrodas tuvu. Līdzīgi **pretstata** princips lieti der, mācot līdzskaņa *ģ* izrunu.

Pretstats

Pretstata princips ir plaši izmantojams pareizrakstības un gramatikas normu apguvē. Veidojot vingrinājumus, jāņem vērā studentu kontaktvalodu vai citas dzimtās valodas interference, no vienas puses, un vides ietekme, no otras.

Ja topošais skolotājs pat zinātniskās publikācijās saskaras ar citu valodu rakstu normu pārcēlumu latviešu valodā, tad svarīgi pretstatīt latviešu valodas un citvalodas materiālu, tādējādi aktualizējot nepieciešamību attīstīt prasmi mainīt valodas kodu.

Pretstats

***p**iektdiena, **m**aijs : **F**riday, **M**ay; der **F**reitag, der **M**ai*

*fu**tr**ālis :* krievu *фу**тл**яр, re**h**abilitācija, re**a**bilitācija : реабилитация,*

***s**ortiments : **a**ссортимент*

salonfrizētava : парикмахерская-салон

inženieris elektriķis : инженер-электрик

20. gadi : 20s, 20-ые годы

20. gs. 20. gados – in 1920s, в 1920-ые годы

Vizuāla ilustrēšana

Izrunas apguvē derīga ir runas orgānu darbības **ilustrēšana, piemēram,** *ķ* un *ģ* izrunas apguvē (piemēra demonstrēšana).

Valodas vidē funkcionējošie teksti (reklāmas, sludinājumi, nosaukumi u. tml.) bieži vien tiek uztverti kā pareizi, pieņemami, jo valda vismaz divi stereotipi:

- ja šāds nosaukums ir reģistrēts, teksts publicēts, tad tas ir pareizs,
- nepieciešami nosaukumi, informācija angļu valodā, lai piesaistītu tūristus, klientus.

Vizualizējot autentiskus tekstus, tiek dots signāls par valodas normu neievērošanu.

Sarežģītāka kognitīvā darbība – pašiem atrast šādus tekstus un saskatīt, saklausīt kļūdas.

Vizuālā ilustrēšana, pieejamība

Izlasiet, lūdzu, informatīvo tekstu un seciniet, kas tajā būtu uzlabojams.

Sakarā ar sarežģīto epidemioloģisko situāciju valstī un koronavīrusa Covid-19 izplatību, Tirdzniecības Centrs "ZOOM" informē par patlaban ieviestajiem papildu drošības pasākumiem un tirdzniecības centra darbību.
Rūpēs par apmeklētāju drošību un veselību, no 16.03.2020. TC "ZOOM" darba laiki tiek mainīti!

ZOOM

DARBA LAIKS

	DARBA DIENAS	SESTDIENA	SVĒTDIENA
Rimi Hyper	8:00 – 22:00	8:00 – 22:00	8:00 – 22:00
Alus banka	10:00 – 22:00	10:00 – 22:00	10:00 – 22:00
Apotheka	9:00 – 22:00	9:00 – 21:00	9:00 – 21:00
Dino Zoo	10:00 – 21:00	10:00 – 21:00	10:00 – 21:00
E-Lats	9:00 – 21:00	9:00 – 21:00	9:00 – 21:00
Ecodumas	10:00 – 21:00	10:00 – 21:00	10:00 – 20:00
Gaļas Nams	9:00 – 20:00	9:00 – 19:00	9:00 – 17:00
Gards	10:00 – 20:00	10:00 – 20:00	10:00 – 20:00
Iecēnu Delikateses	10:00 – 21:00	10:00 – 21:00	10:00 – 21:00
Narvesen	9:00 – 21:00	9:00 – 21:00	9:00 – 21:00
Pepco	9:00 – 21:00	9:00 – 21:00	9:00 – 21:00
Top Shop	11:00 – 19:00	11:00 – 19:00	SLĒGTS
Vitamīnu Pastnieks	10:00 – 20:00	10:00 – 20:00	10:00 – 20:00
Zelta Vērdiņš	10:00 – 19:00	10:00 – 19:00	10:00 – 19:00

Vizuāla ilustrēšana

Atmiņā paliekošs kā nepieņemams ir tāds vizuālais materiāls, kas rada pārpratumus, neatbilst loģikai u. tml.

Svarīgi, lai darbs nebūtu virspusējs, lai studenti iedziļinātos problēmā, saistītu empīrisko materiālu ar teorētiskajām atziņām, jo tā tiek attīstīta spēja vispārināt, pārnest jaunās zināšanas un prasmes uz citām situācijām, veidojas izpratne par vispārējiem principiem un pieejām problēmu risināšanā.

Tiek apvienotas faktoloģiskās zināšanas ar piemērotiem problēmu risināšanas paņēmieniem, rodas sapratne, kā, kad un kāpēc izmantot faktoloģiskās zināšanas savu tekstu veidošanā un cita radīto tekstu rediģēšanā.

Vizuāla ilustrēšana

11. SARAKSTS

B A L S O P A R

SAVĀM INTERESĒM

Vizuāla ilustrēšana

Puisis uztaisa tik lielas lūpas, ka pārsprāgst

No vēža mirusi 39 gadus veca sportiste pēc nāves publicē aizkustinošu vēstījumu 4

39 gadus vecā Džemma Sisone atvadījās no draugiem dažas stundas pēc nāves, publicējot ierakstu Facebook. Viņa izteica cerību, ka citi vēža skartie neaizmirsīs par nepieciešamajām pārbaudēm, pat ja slimību jau ir uzvarējuši.

Foto: Bunkurā ierīkota unikāla izstāde par Hitleru, kas tirzā nacismu un holokaustu (36)

DELFI Kultūra

Patstāvīgas jeb pašvadītas mācīšanās princips

Īstenojot šo principu, mācību procesā sistēmiski izmantojami dažādi patstāvīgā darba un pašpārbaudes uzdevumi.

Skolēniem un studentiem, kuri apguvuši patstāvīgas mācīšanās prasmi, attīstās lielāka vēlme mācīties, spēja atcerēties apgūto, plānot savu laiku, darboties produktīvāk.

Šāda mācīšanās padziļina motivāciju, interesi par mācību uzdevumu saturu, attīsta prasmi savstarpēji saistīt mācību satura elementus, saskatīt kopsakarības starp zināmo un jauno un izmantot dažādās jomās apgūtās zināšanas un prasmes, kā arī saistīt apgūstamos jēdzienus ar ikdienas pieredzi.

Pozitīvisma princips

Zināšanu un prasmju apguve noris daudz sekmīgāk, ja mācības notiek pozitīvā, rosinošā, iedrošinošā gaisotnē. Tāpēc, izstrādājot mācību līdzekli, svarīgi atvēlēt tajā vietu atjautības rosināšanai, smaidam, asprātībai.

Valodas apguves gadījumā teorētisko atziņu un praktisko vingrinājumu saturu caurvij lingvistiskie atjautības uzdevumi, paturot prātā iespēju nodarbībās izmantot arī iederīgas lingvistiskās anekdotes un jautrus nostāstus.

Atjautības uzdevumi atpūtai

- Kā *lapa* varētu apgaismot ceļu? Kā atkarībā no vokāļa *o* izrunas var mainīties vārdu savienojuma *kopēšanas telpa* un vārda *robots* nozīme? Kā pārvērst *pili* par putnu?
- Kāda zīme jālieto teikumā *Princesei un princim bija kazas*, lai viņi kļūtu vēl laimīgāki? Kā saprotat teikumu *„Labā oma ir pazudusi…?”* Kā *sals* var mainīt zupas garšu?
- Kas jāmaina sēnes *mietene* nosaukumā, lai ar to varētu apzīmēt jaunu sievieti?
- Kāda atšķirība starp dāmām, kuras tērptas baltā, brūnā, zaļā, zilā vai melnā tērpā, un dāmām, kuras dzīvo Latvijas pilīs? Kas jādara, lai rudzupuķes kļūtu par konfektēm, madaras – par jaukām meitenēm, bet ziemelis maigi apskautu?
- Kāds pārpratums var rasties, ja tekstā vārdus *irbe, liesma, cielaviņa, alnis, lācis, vilnis* uzrakstīsim nepareizi?

Mācību līdzekļa struktūra

Izstrādājot ieplānoto mācību līdzekli, autores izmanto pragmatisko, implicīto un eksplicīto pieeju, akcentējot šādus aspektus:

- valodas kultūras pamatjēdzienu izpratnes veidošana,
- aktuālie valodas normu jautājumi,
- valodas normu ievērošanas problēmas,
- to praktiska risināšana un secinājumu izstrāde.

Mācību līdzeklī apkopota būtiskākā teorētiskā informācija par aktuāliem latviešu runas un rakstu kultūras jautājumiem, ievietoti vingrinājumi, pašpārbaudes un patstāvīgie darbi valodas kompetences izkopšanai kā arī vairāki noslēguma un kompleksās pārbaudes darbu varianti.

Mācību līdzekļa struktūra

Izmantoti gan reproduktīvi, gan produktīvi vingrinājumi un uzdevumi, bet īpaša vērība pievērsta tam, lai daļa uzdevumu

- sekmētu studentu kognitīvo darbību,
- padziļinātu un patstāvīgu jeb pašvadītu mācīšanos,
- attīstītu valodas sistēmas kompleksu uztveri, runas un rakstu kultūras redzīgumu,
- nostiprinātu prasmi prognozēt runas un rakstu kļūdas, pārbaudīt savas zināšanas, izmantojot dažādus teorētiskos avotus, analītiski vērtēt valodas vidē pieejamos tekstus, izstrādāt pedagoģiskajam darbam noderīgus mācību un atbalstmateriālus.

Literatūra

Berra, Solvita. (2020) *Autentiski teksti valodas apguvē: teorijas, pieejas un pieredzes stāsti*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Chatzipanteli, Athanasia, Digelidis, Nikolaos, Papaioannou, Athanasios. (2015) Self-regulation, motivation and teaching styles in physical education classes: An intervention study. *Journal of Teaching in Physical Education*, 34, pp. 333–344.

Clark, Eve V. (2003) *First language acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fullan, Michael, Scott, Geoff. (2014) *New pedagogies for deep learning*. Seattle: Collaborative Impact SPC.

Hartman, Hope J. (2001) Developing Students' Metacognitive Knowledge and Strategies. *Metacognition in Learning and Instruction: Theory, Research, and Practice.* (Ed. H. J. Hartman). Dordrecht, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers, pp. 33-68.

Hoff, Erika. (2005) *Language development*. 3rd ed. Belmont, CA Wadsworth: Thomson Wadsworth.

Markus, Dace. (2004) Latviešu valodas īso un garo patskaņu fonoloģiskā un metodiskā opozīcija. *Omnia mutantur et nos mutamur in illis*. Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola. Zinātniskie raksti IV. Rīga: SIA "Petrovskis un Co" 198.– 203. lpp.

McShane, John. (1980) *Learning to talk.* Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.

Namsone, Dace. (zina. red., 2018) Mācīšanās lietpratībai. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Priester, Gertrude H., Post, Wendy J., Goorhuis-Brouwer, Sieneke M. (2011) Phonetic and phonemic acquisition: Normative data in English and Dutch speech sound development. *International Journal of Otorhinolaryngology*, Vol. 75 (4), pp. 592–596.

Wigfield, Allan, Klauda, Susan L., Cambria, Jenna. *Influences on the Development of Academic Self-Regulatory Processes*.

Zimmerman, Barry J. (2002) Becoming a self-regulated learner: An overview. *Theory into Practice, 41,* pp. 64–70.